

บทความวิจัย*

การเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมายในเรือนจำ กับการเพิ่มโอกาสของผู้ต้องขังในการเข้าถึงความยุติธรรม Community Legal Education in a Prison and Accelerating Access to Justice for Detainees

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พรรณรายรัตน์ ศรีไชยรัตน์**

Panarairat Srichaiyarat

ศักดิ์ชาย จินะวงศ์***

Sakchai Jinawong

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ได้ศึกษาความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์ของผู้ต้องขังหญิงในการดำเนินคดีอาญา ผลของความรู้ความเข้าใจของผู้ต้องขังต่อคดี เพื่อเสนอข้อกำหนดเพื่อป้องกันความผิดพลาดซ้ำซ้อนในกระบวนการยุติธรรม ผลการวิจัยพบว่าการขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการดำเนินคดีอาญาส่งผลในทางลบต่อคดีของผู้ต้องขังเป็นอย่างมาก การให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขังจึงมีความจำเป็น งานวิจัยนี้พบว่า การเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมายในเรือนจำทำให้ผู้ต้องขังมีโอกาสได้รับบริการทางกฎหมายและเข้าถึงความยุติธรรมได้มากขึ้น งานวิจัยนี้ได้เสนอแนะให้จัดทำคำประกาศสิทธิของลูกความ กำหนดให้เป็นมาตรฐานทางจริยธรรมของทนายความที่ต้องอธิบายและชี้แจงให้ลูกความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการในการดำเนินคดีและความคืบหน้าของคดี ให้มีการแก้ไขหลักเกณฑ์ในเรื่องคำรับสารภาพ ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งคลินิกกฎหมายขึ้นในสถาบันการศึกษาเพื่อเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมายและให้คำปรึกษาทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขัง

---

* บทความนี้สรุปจากเนื้อหาบางส่วน of โครงการวิจัยเรื่อง “การเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมายในเรือนจำกับการเพิ่มโอกาสของผู้ต้องขังในการเข้าถึงความยุติธรรม”

** น.บ. (ธรรมศาสตร์), น.บ.ท., น.ม. (จุฬาฯ), LL.M. (U. of Penn.), J.S.D. (Cornell); รองศาสตราจารย์ สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (วิทยาเขตหนองคาย).

*** น.บ. (เชียงใหม่), น.บ.ท., อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ปรับเปลี่ยนการให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขังจากการให้ข้อมูลเป็นการให้การศึกษาโดยเริ่มตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นของการดำเนินคดี

คำหลัก: การให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย คลินิกกฎหมาย การเข้าถึงความยุติธรรม ผู้ต้องขัง กระบวนการดำเนินคดีอาญา

ABSTRACT

The purposes of this study were to examine the awareness of female detainees on criminal procedure and the consequences of their awareness on their cases to propose some rules to end the recurred missteps in criminal justice system. The findings indicated that the awareness of detainees on legal provisions and their rights in criminal procedure were underprovided and led to severely negative effects on their cases. The findings also indicated the necessity of making legal knowledge available to female detainees, and a community legal education project in a prison accelerates legal services and access to justice for detainees. Thus the researchers' recommendations are as follows: 1) to amend the principle of the validity of confession that can be raised against the accused or defendants to require an attendance of a lawyer at the time of confession at all stages of interrogation; 2) to issue a declaration, as a lawyer ethical standard to impose an affirmative duty on lawyers, on the rights of clients to obtain explanations on how the criminal cases are proceeded and information of the status of their cases from their lawyers; 3) to promote the establishment of law clinics in legal academic institutions to increase human and other supporting resources to make legal education and assistance available to detainees; 4) to transform providing legal information or knowledge to legal education having aims and functions to raise the consciousness of detainees on both rights and responsibilities; and 5) to provide the legal education at the early stage of the criminal procedure.

Keywords: Legal Aid, Law Clinic, Access to Justice, Detainee, Criminal Procedure.

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บทความวิจัยเรื่องนี้ได้เขียนขึ้นจากผลการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่อง “การศึกษาสิทธิผู้ต้องขังเพื่อการได้รับความช่วยเหลือทางกระบวนการยุติธรรม: ศึกษากรณีผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำหวัด” ซึ่งได้ดำเนินการตามความประสงค์ของสำนักกิจการในพระตำริพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม ที่ต้องการให้คณะผู้วิจัยเข้าไปให้ความรู้และความช่วยเหลือทางคดีแก่ผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำจังหวัดซึ่งได้รับการคัดเลือกให้เป็นพื้นที่ในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการจำนวน 1 แห่ง และเก็บข้อมูลเพื่อนำมาสู่การร่างข้อกำหนดเกี่ยวกับสิทธิของผู้ต้องขังเพื่อการได้รับความช่วยเหลือทางกระบวนการยุติธรรม ภายใต้กรอบแนวคิดของการเป็นที่พึ่งทางความรู้ อันเนื่องมาจากจำนวนผู้หญิงที่ถูกควบคุมตัวอยู่ในเรือนจำในปัจจุบันได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นอย่างมาก ทั้งในฐานะผู้ต้องโทษและผู้ต้องหาว่าได้กระทำความผิดอาญาในฐานความผิดต่าง ๆ โดยเฉพาะความผิดตามพระราชบัญญัติยาเสพติด

สถาบันที่ศึกษาเกี่ยวกับเรือนจำในระดับนานาชาติแห่งหนึ่ง คือ International Center for Prison Study ระบุว่าไทยเป็นประเทศที่มีจำนวนผู้ต้องขังหญิงมากเป็นลำดับสี่ของโลกรองจากสหรัฐอเมริกา จีน และสหพันธรัฐรัสเซีย¹ การจัดลำดับดังกล่าววางพื้นฐานอยู่บนข้อมูลทางสถิติที่ระบุว่าในปี พ.ศ. 2548 ไทยมีผู้ต้องขังหญิงทั้งหมด 28,450 คน และในปี พ.ศ. 2558 จำนวนผู้ต้องขังหญิงทั้งหมดในประเทศไทยเพิ่มขึ้นเป็น 44,715 คน ในปัจจุบันไทยยังคงเป็นประเทศที่มีจำนวนผู้ต้องขังหญิงมากเป็นลำดับสี่ของโลก แต่กลายเป็นประเทศที่มีสัดส่วนผู้ต้องขังหญิงต่อประชากร 100,000 คนสูงที่สุดในโลกคือ 66.4 คน มากกว่าสหรัฐอเมริกาและสหพันธรัฐรัสเซียที่มีสัดส่วนผู้ต้องขังหญิง 64.6 คน และ 36.9 คน ต่อประชากร 100,000 คนตามลำดับ และไทยยังเป็นประเทศที่มีสัดส่วนผู้ต้องขังหญิงต่อจำนวนผู้ต้องขังทั้งหมดในเรือนจำสูงมาก กล่าวคือในขณะที่ประเทศต่าง ๆ โดยทั่วไปมีผู้ต้องขังหญิงอยู่ในเรือนจำเพียงร้อยละ 2-9 ของจำนวนผู้ต้องขังทั้งหมด ไทยมีผู้ต้องขังหญิงถึงร้อยละ 14.5²

¹ Wamsley, R., *World Female Imprisonment List (1st edition)*, at https://www.unodc.org/pdf/india/womens_corner/women_prison_list_2006.pdf (last visited 15 October 2015).

² Wamsley, R., *World Female Imprisonment List (3rd edition)*, at http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_female_imprisonment_list_third_edition_0.pdf, (last visited 15 October 2015).

ข้อมูลทางสถิติดังกล่าวได้ก่อให้เกิดข้อสงสัยและคำถามหลายประการ รวมถึงคำถามที่ว่า ผู้ต้องขังหญิงเหล่านี้ต้องการความช่วยเหลือด้านความรู้ทางกฎหมายหรือไม่ อย่างไร พวกเขามีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการดำเนินคดีอาญาและมาตรการต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นเพื่อคุ้มครองสิทธิต่าง ๆ ของผู้ต้องหาและจำเลยในคดีอาญามากน้อยเพียงใด และระดับความรู้ความเข้าใจดังกล่าวมีผลต่อคดีของพวกเขาหรือไม่ อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ได้จัดทำขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจของผู้ต้องขังหญิงเกี่ยวกับกฎหมายและสิทธิต่างๆ ในกระบวนการดำเนินคดีอาญา
2. เพื่อให้ความรู้ด้านกฎหมายและด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินคดีอาญาแก่ผู้ต้องขังหญิง
3. เพื่อให้ความช่วยเหลือด้านกระบวนการยุติธรรมโดยการร้องขอจากผู้ต้องขังหญิง
4. เพื่อหาข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับผลของการขาดความรู้ด้านกฎหมาย และสิทธิต่างๆ ที่ควรทราบต่อการถูกดำเนินคดีของผู้ต้องขังหญิง
5. เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สามารถนำมาสู่การเสนอข้อกำหนดที่เหมาะสมเพื่อป้องกันมิให้เกิดความผิดพลาดซ้ำซ้อนในกระบวนการยุติธรรม

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้มีขอบเขตการศึกษาโดยการเก็บข้อมูลจากกลุ่มผู้ต้องขังหญิงในเรือนจำจังหวัดจำนวน 1 แห่ง โดยมีระยะเวลาในการทำวิจัย 180 วัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเอกสารและวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยแบ่งเป็น 4 รูปแบบคือ

1. ให้ความรู้ด้านกฎหมาย โดยใช้ระเบียบวิธีการให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ประชาชนของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกชนิดคลินิกกฎหมายตามท้องถนน (street-law type clinic)
2. เก็บข้อมูลเกี่ยวกับความรู้และประสบการณ์ของผู้ต้องขังหญิงในกระบวนการดำเนินคดีอาญาโดยผ่านกิจกรรมในระหว่างการให้ความรู้ด้านกฎหมาย การเขียนบอกเล่าเรื่องราว และการสัมภาษณ์

3. ให้ความช่วยเหลือด้านกระบวนการยุติธรรมโดยการร้องขอ โดยมีกรณีศึกษาจากผู้ต้องขังหญิงที่ขอรับคำปรึกษา 11 กรณีศึกษา

4. วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำมาสู่การร่างข้อกำหนดเกี่ยวกับสิทธิของผู้ต้องขังเพื่อการได้รับการช่วยเหลือทางกระบวนการยุติธรรม

ทั้งนี้ ก่อนเริ่มต้นเก็บข้อมูลโดยผ่านกิจกรรมให้ความรู้ทางกฎหมาย การเขียนบอกเล่าเรื่องราว และการสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยได้ชี้แจงต่อผู้ต้องขังที่เข้าร่วมกิจกรรมให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของการลงพื้นที่และของการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ และได้แจ้งให้ทราบล่วงหน้าว่าข้อมูลที่ได้จากผู้ต้องขังจะถูกเผยแพร่ในรายงานการวิจัย

ประโยชน์ที่จะได้รับ

1. ผู้ต้องขังหญิงได้รับความรู้ด้านกฎหมายและด้านอื่นๆที่เกี่ยวข้องเพิ่มขึ้น
2. ผู้ต้องขังหญิงได้รับคำปรึกษาจากผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมาย
3. ผู้ต้องขังหญิงได้รับการช่วยเหลือทางด้านคดีอันเกิดจากการร้องขอ
4. ได้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับผลของการขาดความรู้ด้านกฎหมาย และสิทธิต่างๆ ที่ควรทราบต่อการถูกดำเนินคดีของผู้ต้องขังหญิง
5. ได้ข้อมูลที่สามารถนำมาสู่การเสนอข้อกำหนดเพื่อป้องกันมิให้เกิดความผิดพลาดซ้ำซ้อนในกระบวนการยุติธรรม

ผลการวิจัย

1. การให้ความรู้ด้านกฎหมายแก่ผู้ต้องขัง
ในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่องนี้ คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อให้ความรู้ด้านกฎหมาย โดยมีผู้ต้องขังเข้าร่วมกิจกรรมครั้งละประมาณ 100 คน รวม 6 ครั้ง เนื้อหาครอบคลุมกระบวนการดำเนินคดีอาญาตลอดกระบวนการ ดังนี้
ครั้งที่ 1 กิจกรรมละลายพฤติกรรมและการให้ความรู้ในหัวข้อ “ความจำเป็นและความสำคัญของการมีกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา”
ครั้งที่ 2 การให้ความรู้หัวข้อ “ขั้นตอนในการดำเนินคดีอาญา และความสำคัญของขั้นตอน” และหัวข้อ “อำนาจของตำรวจในการถามปากคำผู้ต้องสงสัย”
ครั้งที่ 3 การให้ความรู้หัวข้อ “สิทธิของผู้ต้องหา และผู้ต้องโทษ” และหัวข้อ “สิทธิในการอุทธรณ์ ฎีกา”

ครั้งที่ 4 การให้ความรู้หัวข้อ “กระบวนการพิจารณาคดีในศาล” และหัวข้อ “ความหมายประเภทพยานหลักฐาน และหลักในการรับฟังพยานหลักฐานของศาล”

ครั้งที่ 5 การให้ความรู้หัวข้อ “สิทธิของผู้ต้องโทษหลังจากศาลชั้นต้นมีคำพิพากษา” และหัวข้อ “การขอลปล่อยตัวชั่วคราว”

ครั้งที่ 6 การให้ความรู้หัวข้อ “กระบวนการยุติธรรมทางอาญา (การสาธิตกระบวนการพิจารณาคดี)”

ผลการลงพื้นที่เพื่อให้ความรู้ด้านกฎหมายแก่ผู้ต้องขังหญิง คณะผู้วิจัยพบว่าระดับความรู้ความเข้าใจของผู้ต้องขังหญิงเกี่ยวกับกฎหมายและสิทธิต่าง ๆ ในกระบวนการดำเนินคดีอาญาขึ้นอยู่กับประสบการณ์ว่าผู้ต้องขังเคยถูกดำเนินคดีมาก่อนหรือไม่ หากเป็นผู้เคยถูกดำเนินคดีมาก่อนก็จะมีความรู้เกี่ยวกับสิทธิของตนเองอยู่บ้างแต่ไม่มาก และไม่ทราบลึกลงไปรายละเอียดที่มีผลกระทบต่อตนเอง เช่น ผู้ต้องขังทราบว่า เจ้าหน้าที่ตำรวจไม่สามารถบังคับขู่เข็ญ หลอกลวง ให้ตนเองให้การรับสารภาพได้ แต่ไม่ทราบวิธีการหรือแนวทางการแก้ไขเมื่อถูกบังคับ ขู่เข็ญให้รับสารภาพ หรือผู้ต้องขังทราบว่าตนเองมีสิทธิที่จะพบทนายความ แต่ไม่ทราบว่าตนมีสิทธิที่จะมีทนายความ และไม่ทราบว่ากรณีทนายความที่ศาลตั้งให้ (ทนายขอแรง) ผู้ต้องขังไม่ต้องเสียค่าเสียหายจ่าย หรือผู้ต้องขังทราบว่าหลังจากที่ถูกตำรวจจับแล้ว ก็จะมีการนำไปฟ้องคดีต่อศาล เมื่อศาลชั้นตัดสินแล้วก็สามารถอุทธรณ์ และฎีกาได้ แต่ผู้ต้องขังจะไม่ทราบว่าการรับสารภาพต่อศาลจะส่งผลอย่างไรต่อตนเอง

นอกจากนี้การลงพื้นที่เพื่อให้ความรู้ด้านกฎหมายแก่ผู้ต้องขังหญิง ทำให้คณะผู้วิจัยพบข้อเท็จจริงที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่า ผู้ต้องขังหลายคนถูกจำกัดอิสรภาพอยู่ในเรือนจำโดยไม่ทราบอนาคตหรือชะตากรรมของตนเอง ไม่ทราบแม้กระทั่งว่าขณะนี้คดีของตนอยู่ในขั้นตอนใด แม้ว่าผู้ต้องขังรายนั้นจะได้ว่าจ้างทนายความให้ช่วยเหลือในการต่อสู้คดีหรือมีทนายความที่ศาลตั้งให้ และแม้ว่าผู้ต้องขังรายนั้นจะเป็นผู้ต้องขังที่มีประสบการณ์เคยถูกดำเนินคดีมาก่อนแล้วก็ตาม

ระเบียบวิธีการให้การศึกษาด้านกฎหมายแก่ชุมชน

ในการให้ความรู้ด้านกฎหมายและความรู้อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินคดีอาญาแก่ผู้ต้องขัง ณ เรือนจำจังหวัด คณะผู้วิจัยได้เลือกดำเนินการตามระเบียบวิธีการให้การศึกษาด้านกฎหมายแก่ชุมชนของการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกชนิดที่เรียกว่า street-law type clinic หรือคลินิกกฎหมายตามท้องถนน ซึ่งเป็นวิธีการที่โรงเรียนกฎหมายในหลายประเทศทั่วโลกใช้ในการให้การศึกษแก่ผู้ที่มีใช้หนักกฎหมายโดยเฉพาะที่เป็นกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม

ลักษณะสำคัญของการให้การศึกษาด้านกฎหมายแก่ชุมชนของคลินิกกฎหมายตามท้องถนน คือ นักศึกษาจะทำหน้าที่เป็นผู้สอนกฎหมายให้กับสมาชิกของชุมชนซึ่งมักจะเป็นผู้ด้อยโอกาส โดยใช้วิธีการสอนที่ผู้เรียนต้องมีส่วนร่วมหรือต้องมีบทบาทในการเรียนการสอน³ คลินิกกฎหมายตามท้องถนนได้เริ่มต้นในประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี ค.ศ. 1972 จากการที่ศาสตราจารย์ Jason Newman และนักศึกษาจากศูนย์กฎหมายมหาวิทยาลัย Georgetown จำนวน 4 คน ได้พัฒนาหลักสูตรการสอนกฎหมายขึ้นในกระบวนวิชากฎหมายเพื่อประโยชน์สาธารณะ (Public Interest Law) เพื่อใช้สอนกฎหมายและระบบกฎหมายให้แก่นักเรียนโรงเรียนมัธยมสองแห่งใน District of Columbia⁴ เพื่อช่วยนักเรียนเหล่านั้นในการดำรงชีวิตประจำวัน ด้วยการให้ความรู้ว่าควรทำอะไรเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาทางกฎหมาย⁵ และการหลีกเลี่ยงการเกิดปัญหาทางกฎหมาย การสอนดังกล่าวประสบความสำเร็จอย่างดีจนกระทั่งในปีต่อมา โรงเรียนกฎหมายของมหาวิทยาลัย Georgetown ได้บรรจุคลินิกกฎหมายตามท้องถนนเข้าเป็นวิชาในหลักสูตร⁶ และต่อมาได้ขยายขอบเขตออกไปสอนคนทั่วไปที่มีนักเรียนมัธยมและมีชั้นกฎหมายด้วย⁷ เช่น เด็กและเยาวชนที่อยู่ในสถานพินิจ และผู้ที่อยู่ในบ้านกึ่งวิถี เป็นต้น⁸

การให้การศึกษาด้านกฎหมายแก่ชุมชนตามวิธีการของคลินิกกฎหมายตามท้องถนนมีวัตถุประสงค์ทั้งการให้ความรู้ในบทบัญญัติของกฎหมายและความรู้ด้านอื่นที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย ตลอดจนการส่งเสริมให้ผู้เรียนที่เป็นกลุ่มผู้ด้อยโอกาสเกิดทักษะในการคิดเชิงวิพากษ์และการ

³ การให้การศึกษากฎหมายแก่ชุมชนอาจกระทำในรูปแบบอื่น ๆ ได้ด้วย เช่น การนำเสนอ (presentations) การประชุมเชิงปฏิบัติการ (workshops) การอภิปราย (discussions) ดู Margaret M. Barry, A. Rachel Camp, Margaret Ellen Johnson, Catherine F. Klein, and Lisa V. Martin, "Teaching Social Justice Lawyering: Systematically Including Community Legal Education in Clinical Legal," *Education. Clinical L. Rev.* 18(2), (2012): 406.

⁴ Kamina A. Pinder, "Street Law: Twenty-Five Years and Counting," *J.L. & EDUC.* 27, (1998): 211.

⁵ <http://streetlaw.com/> (last visited 27 July 2013).

⁶ Felisa Tibbitts, *Manual on Street Law-Type Teaching Clinics at Law Faculties* (Hungary: Open Society Institute, 2001), p. 9.

⁷ <http://www.law.georgetown.edu/academics/academic-programs/clinical-programs/our-clinics/DC-Street-Law-Program/about-our-clinic.cfm> (last visited 27 July 2013).

⁸ Kamina A. Pinder, op. cit., p. 212.

วิเคราะห์เรื่องซับซ้อนต่าง ๆ โดยผ่านการศึกษากฎหมายและความยุติธรรม ศาสตราจารย์ Richard Roe ผู้อำนวยการคลินิกกฎหมายตามท้องถนนของมหาวิทยาลัย Georgetown ประเทศสหรัฐอเมริกาได้กล่าวถึงการสอนกฎหมายด้วยวิธีการนี้ว่า เป็นการใช้กฎหมายสอนรากฐานของความ เป็นพลเมือง⁹ นักนิติศาสตร์ชาวอเมริกันอีกกลุ่มหนึ่งคือศาสตราจารย์ Margaret Martin Barry และ คณะได้กล่าวว่าเป้าหมายพื้นฐานที่สุดของการให้การศึกษาทางกฎหมายแก่ชุมชนโดยเฉพาะที่เป็นคน ระดับรากหญ้าคือการสร้างความเข้มแข็งให้กับผู้ด้อยอำนาจ¹⁰ นักวิชาการกลุ่มนี้และ Barbara Major ผู้เชี่ยวชาญการทำงานร่วมกับชุมชนได้ให้ความเห็นว่าการให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ชุมชนที่มี ประสิทธิภาพมากที่สุดคือการทำให้ชุมชนนั้นสามารถให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ชุมชนด้วยตนเอง ต่อไปได้ และในการทำงานกับชุมชนนั้น ปัญหาและความรู้ของนักกฎหมายต้องไม่อยู่เหนือปัญหา และความรู้อันหนึ่งของชุมชน¹¹

ผู้เชี่ยวชาญด้านการให้การศึกษาด้านกฎหมายแก่ชุมชนอีกกลุ่มหนึ่งคือคณะกรรมการการให้ การศึกษาทางกฎหมายแก่ชุมชนแห่งชาติออสเตรเลีย (National Community Legal Education Committee) ได้ให้ความเห็นในทำนองเดียวกันว่า การให้การศึกษาทางกฎหมายแก่ชุมชนควรให้ทั้ง ข้อมูลและการศึกษา¹² ข้อมูลทางกฎหมายนั้นแม้จะสำคัญเพราะคนจำนวนมากอยู่ในฐานะของผู้ไร้ อำนาจในบางสถานการณ์เนื่องจากการขาดความรู้ ความรู้คืออำนาจ แต่การให้ข้อมูลโดยไม่มีการให้ การศึกษาอาจไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการให้การศึกษาทางกฎหมายแก่ชุมชน คณะ

⁹ Bureau of International Information Program, "Access to the Courts: Equal Justice for All," E Journal of the U.S. Department of State, Issue of Democracy, 29 (August 2004) At <http://www.law.georgetown.edu/academics/academic-programs/clinical-programs/our-clinics/DC-Street-Law-Program/upload/Issues-of-Democracy-RR-interview.pdf>, (last visited 20 January 2014).

¹⁰ Margaret M. Barry, A. Rachel Camp, Margaret Ellen Johnson, Catherine F. Klein, and Lisa V. Martin, *Teaching Social Justice Lawyering*, p. 405.

¹¹ *Ibid*, p 405-406.

¹² National Community Legal Education Committee, "Guidelines for the Management of Community Legal Education Practice", Australia, quoted in Federation of Community Legal Centres Victoria, *Community Legal Education Made Easy*, (1995), p. 7.

กรรมการฯ ยังได้ระบุว่า การศึกษาควรเป็นกลไกในการยกระดับสำนึก มิใช่เพียงการยอมรับในสถานะที่เป็นอยู่โดยไม่มีการตั้งข้อสงสัย¹³

ตามระเบียบวิธีของการให้การศึกษาด้านกฎหมายแก่ชุมชนของคลินิกกฎหมายตามท้องถิ่น ก่อนที่นักศึกษากฎหมายจะทำหน้าที่เป็นผู้สอนหรือให้การศึกษากฎหมายแก่ชุมชน นักศึกษาต้องผ่านการอบรมเกี่ยวกับการสร้างแผนการสอน วิธีการสอนที่ควรใช้ และทดลองสอนกับอาจารย์และเพื่อนร่วมชั้น เพื่อให้สามารถให้การศึกษาแก่ชุมชนได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ ในการสร้างแผนการสอนสำหรับการสอนแต่ละครั้งนักศึกษาที่ทำหน้าที่เป็นผู้สอนต้องกำหนดประเด็นต่าง ๆ ก่อนการสอนจริง ประกอบด้วย (1) หัวข้อที่จะสอน โดยต้องกำหนดให้แคบและเจาะจง และต้องสามารถสอนได้ตามเวลาที่กำหนด (2) ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการสอน คือต้องระบุว่าผู้สอนต้องการให้ผู้เรียนเรียนรู้อะไร ซึ่งควรครบถ้วนทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านความรู้ ด้านทักษะ และด้านคุณค่าหรือคุณธรรม จริยธรรม (3) เนื้อหาที่จะสอน เป็นการระบุทั้งในส่วนของเนื้อหาความรู้ ทักษะ และคุณค่า (4) กิจกรรมที่ใช้ในการสอน เพื่อให้เกิดผลตามวัตถุประสงค์ (5) อุปกรณ์ที่จะใช้ในการสอน เพื่อประโยชน์ในการเตรียมตัวล่วงหน้า (6) วิธีการประเมิน เพื่อตรวจสอบว่าการสอนบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ และ (7) วิธีการสอนที่จะใช้

วิธีการสอนที่ใช้ในการสอนกฎหมายแก่ชุมชนเป็นวิธีการสอนที่ผู้เรียนต้องมีบทบาทในการเรียนการสอนหรือผู้เรียนต้องมีส่วนร่วม อาจทำได้หลายวิธี อาทิเช่น (1) การแสดงบทบาทสมมติ (Role Plays) (2) การจำลองสถานการณ์ (Simulations) (3) ศาลจำลอง (Moots) (4) การพิจารณาคดีจำลอง (Mock trials) (5) กรณีศึกษา (Case studies) (6) การอภิปรายกลุ่มย่อย (Small group discussion) (7) การถกเถียง (Debates) (8) การแสดงจุดยืน (Taking a stand) (9) การระดมสมอง (Brainstorming) (10) การใช้ทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นร่วมกับการสอนแบบผู้เรียนต้องมีส่วนร่วม (11) สถานการณ์สมมุติ (hypothetical) (12) การเติมข้อความปลายเปิด (open-ended stimulus) (13) การสำรวจความคิดเห็น (opinion polls) (14) การดูงานภาคสนาม (15) เกม (16) การถามตอบ (17) ภาพยนตร์ (18) หุ่น (19) นิทานพื้นบ้าน และ (20) เพลง เป็นต้น

ด้วยวิธีการสอนที่ผู้เรียนต้องมีบทบาทในการเรียนการสอนซึ่งใช้ในการให้การศึกษาแก่ชุมชน เป็นวิธีการที่สามารถทำให้การสอนนั้นเป็นการให้การศึกษา มิใช่ให้แต่เพียงข้อมูลทางกฎหมาย และเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับผู้เรียนเนื่องจากสามารถสร้างทักษะด้านต่าง ๆ ให้กับผู้เรียน เช่น ทักษะในการนำเสนอด้วยวาจา ทักษะในการคิดเชิงวิพากษ์และการวิเคราะห์เรื่องซับซ้อนต่าง ๆ โดยผ่านการศึกษากฎหมายและความยุติธรรม นอกจากนี้ การให้การศึกษาทางกฎหมายแก่ชุมชนยัง

¹³ Ibid.

สามารถทำให้ผู้เรียนตระหนักในสิทธิและความรับผิดชอบทางกฎหมายที่ตนมีอยู่มากขึ้น อันอาจส่งผลต่อการเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงความยุติธรรมและการลดโอกาสในการกระทำความผิด

ผลจากการใช้วิธีการสอนที่ผู้เรียนต้องมีส่วนร่วมในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ เช่น การอภิปรายกลุ่มย่อย การระดมสมอง การนำเสนอความคิดเห็นหน้าชั้นเรียน ทำให้คณะผู้วิจัยได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับประสบการณ์ของผู้ต้องขังหญิงที่ได้รับในชั้นตอนต่าง ๆ ของการดำเนินคดี และคณะผู้วิจัยได้พบว่า การให้ความรู้ด้านกฎหมายและความรู้อื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินคดีอาญาแก่ผู้ต้องขัง มีผลทำให้ผู้ต้องขังเกิดข้อสงสัยและคำถามเกี่ยวกับคดีของตนเอง ทั้งคดีที่เป็นเหตุให้ต้องถูกคุมขังในเรือนจำอันเป็นพื้นที่ในการวิจัยและปัญหาทางกฎหมายอื่น ๆ อันนำมาสู่การขอความช่วยเหลือด้วยการขอรับคำปรึกษาปัญหากฎหมายจากคณะผู้วิจัย

การให้ความช่วยเหลือด้านกระบวนการยุติธรรม

ในส่วนของ การให้ความช่วยเหลือด้านกระบวนการยุติธรรมเป็นรายบุคคลโดยการร้องขอจากผู้ต้องขังหญิงนั้น ตลอดช่วงระยะเวลาการทำวิจัย คณะผู้วิจัยได้รับคำขอคำปรึกษาปัญหากฎหมายที่เกี่ยวกับคดีจากผู้ต้องขังรวม 11 ราย ในประเด็นต่าง ๆ เช่น โอกาสในการพ้นข้อหาหรือโทษ ผลการชดใช้ค่าเสียหาย ผลการยอมเป็นสายล่อซื้อให้ตำรวจ ความคืบหน้าของคดี หลักเกณฑ์การได้รับการพักโทษ และอภัยโทษ

ผลจากการให้คำปรึกษาและการมีโอกาสดูสอบถามข้อเท็จจริงจากผู้ต้องขังหลายราย คณะผู้วิจัยได้พบปัญหาที่น่าสนใจเกี่ยวกับการต่อสู้คดีของผู้ต้องขังประการหนึ่ง คือ ผู้ต้องขังหลายรายได้ให้การรับสารภาพ แม้ว่าคดีของตนมีโอกาสจะชนะคดี ด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน เช่น ความไม่เข้าใจขั้นตอนการดำเนินกระบวนการพิจารณาในศาลและผลของการรับสารภาพ ความต้องการที่จะได้รับการลดโทษจากการรับสารภาพ ความต้องการให้คดีของตนพิพากษาให้พ้นขอพระราชทานอภัยโทษในโรกาศสำคัญ และความต้องการที่จะช่วยเหลือบุคคลในครอบครัวให้พ้นจากการถูกดำเนินคดีจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ เป็นต้น

ความรู้และประสบการณ์ของผู้ต้องขังหญิงในกระบวนการดำเนินคดีอาญา

ในการหาข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์ของผู้ต้องขังหญิงในกระบวนการดำเนินคดีอาญา คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการโดยผ่านกิจกรรมระหว่างที่มีการให้ความรู้ทางกฎหมาย การให้ผู้ต้องขังหญิงเขียนบอกเล่าเรื่องราวของตน และการสอบถามข้อเท็จจริงเป็น

รายบุคคล ข้อมูลที่ได้รับจากผู้ต้องขังได้ชี้ให้เห็นระดับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมาย และสิทธิต่างๆในกระบวนการดำเนินคดีอาญา ดังนี้

1. ความรู้ความเข้าใจของผู้ต้องขังเกี่ยวกับการจับและการค้น

ผู้ต้องขังส่วนใหญ่ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่เคยมีประสบการณ์การถูกดำเนินคดีมาก่อนหน้านี้แล้วหรือไม่ มีความรู้ความเข้าใจในหลักการสำคัญของการใช้อำนาจเจ้าพนักงานในการจับและการค้นว่าต้องกระทำโดยมีหมายจับ หรือหมายค้น แต่ความรู้ความเข้าใจของผู้ต้องขังเกี่ยวกับวิธีการในการจับและการค้น เช่น การที่เจ้าพนักงานต้องแจ้งแก่ผู้ถูกจับว่าจะถูกจับ การให้หญิงอื่นเป็นผู้ค้นกรณีที่ถูกจับเป็นหญิง การควบคุมตัวหลังจากถูกจับ การแสดงความบริสุทธิ์ก่อนลงมือค้น สิทธิในการปฏิเสธพยานหลักฐานที่พบจากการค้น มีความแตกต่างกันไปตามประสบการณ์ของผู้ต้องขังเมื่อถูกจับหรือค้น หากเป็นผู้ที่มีประสบการณ์การถูกดำเนินคดีมาก่อน จะพอมีความรู้อยู่บ้างว่า กฎหมายกำหนดให้เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องทำอะไร เช่น ถ้าผู้ถูกจับเป็นหญิง ต้องให้หญิงอื่นเป็นผู้ค้น ส่วนผู้ต้องขังที่ไม่เคยมีประสบการณ์การถูกดำเนินคดีจะไม่ทราบถึงเรื่องดังกล่าว

จากการบอกเล่าเรื่องราวของผู้ต้องขังในระหว่างการทำกิจกรรมการให้ความรู้ทางกฎหมายและการเขียนเล่าเรื่อง สิ่งที่ผู้ต้องขังหลายคนได้สะท้อนออกมา คือ การใช้อำนาจโดยมิชอบของเจ้าพนักงานในการจับและค้น หลายคนบอกเล่าถึงประสบการณ์การถูกทำร้าย ข่มขู่ การเบียดบังเอาทรัพย์สินของตนไปโดยเจ้าพนักงานของรัฐ และการสร้างหลักฐานเท็จเพื่อกล่าวหาว่าได้กระทำความผิดหรือทำให้สามารถตั้งข้อหาให้หนักขึ้น โดยเฉพาะผู้ต้องขังที่ถูกดำเนินคดีเกี่ยวกับยาเสพติด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกฎหมายที่เกี่ยวข้องให้อำนาจเจ้าพนักงานของรัฐในการปราบปรามการกระทำความผิดคดียาเสพติดมากกว่าการให้อำนาจเจ้าพนักงานในการปราบปรามการกระทำความผิดคดีอาญาทั่วไป

2. ความรู้ความเข้าใจของผู้ต้องขังเกี่ยวกับขั้นตอนการสอบสวน

ผู้ต้องขังส่วนใหญ่มีความรู้ในสิทธิของตนเองในชั้นสอบสวนเพียงเล็กน้อย เช่น ทราบแต่เพียงว่ามีสิทธิขอพบทนายความ ซึ่งสิทธิตามกฎหมายนั้นมิใช่เพียงการขอพบทนายความเท่านั้น แต่กฎหมายรองรับถึงระดับมีสิทธิที่จะมีทนายความ

3. ความรู้ของผู้ต้องขังเกี่ยวกับขั้นตอนการดำเนินคดีของศาล

ผู้ต้องขังส่วนใหญ่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการพิจารณาคดีในศาลว่ามีขั้นตอนอย่างไร ส่วนใหญ่ไม่สามารถให้ข้อมูลได้ว่าขณะนี้คดีของตนเองอยู่ในขั้นตอนใดของกระบวนการ เช่น อยู่ในชั้นฝากขัง หรือชั้นพิจารณาคดีของศาล ซึ่งเป็นอุปสรรคในการให้คำปรึกษา ผู้ต้องขังรายหนึ่งกล่าวว่าตนไม่เข้าใจแม้กระทั่งว่าได้รับสารภาพว่าได้กระทำความผิดตามข้อกล่าวหาไปเมื่อไหร่

4. ความรู้ของผู้ต้องขังเกี่ยวกับขั้นตอนหลังศาลชั้นต้นมีคำพิพากษา

ผู้ต้องขังส่วนใหญ่จะไม่ทราบเกี่ยวกับหลักเกณฑ์การยื่นอุทธรณ์ เช่น ไม่ทราบว่าต้องยื่นอุทธรณ์ฎีกาภายในกำหนดเท่าใด นับแต่เมื่อใด ทราบแต่เพียงว่าสามารถยื่นอุทธรณ์ฎีกาได้เท่านั้น ผู้ต้องโทษและผู้ต้องขังส่วนใหญ่จะทราบเรื่องการขอพักโทษจากเพื่อนผู้ต้องโทษและผู้ต้องขังด้วยกัน แต่ระดับความรู้ไม่ถึงระดับที่จะทราบหลักเกณฑ์การยื่นขอพักโทษอย่างแน่ชัด ว่ามีหลักเกณฑ์อย่างไร

5. ความรู้ของผู้ต้องขังเกี่ยวกับสิทธิต่างๆ เช่น การประกันตัว

ผู้ต้องขังส่วนใหญ่จะให้ญาติหรือทนายความเป็นผู้ดำเนินการประกันตัว ดังนั้นจึงไม่ทราบถึงหลักเกณฑ์ต่างๆในการยื่นขอประกันตัว นอกจากนี้ยังไม่ทราบว่าประกันตัวที่ศาลยกคำร้องขอประกันตัว สามารถยื่นขอประกันตัวได้ไหม

ข้อค้นพบที่น่าสนใจประการหนึ่งที่คณะผู้วิจัยได้จากการหาข้อมูลเกี่ยวกับความรู้และประสบการณ์ของผู้ต้องขังหญิงในกระบวนการดำเนินคดีอาญาในการวิจัยครั้งนี้ คือ แม้ว่าผู้ต้องขังเหล่านี้จะเข้ามาอยู่ในกระบวนการดำเนินคดีอาญาแล้ว คือได้ตกเป็นผู้ต้องหาหรือจำเลยแล้ว และเป็นผู้ต้องหาหรือจำเลยที่มีทนายความทำหน้าที่แตกต่างกัน แต่หลายคนยังขาดความเข้าใจในขั้นตอนของการดำเนินคดี ในการขอรับคำปรึกษาจากคณะผู้วิจัยผู้ต้องขังหลายคนระบุไม่ได้ว่าคดีของตนอยู่ในขั้นตอนใด และระบุไม่ได้ว่าบุคคลที่ตนถูกนำตัวไปพบหลังจากถูกจับกุมและในช่วงเวลาต่อ ๆ มานั้นเป็นใคร ทำหน้าที่อะไร

บทสรุป วิเคราะห์ และข้อเสนอแนะ

ผลการลงพื้นที่เพื่อให้การศึกษาและให้คำปรึกษาแก่ผู้ต้องขังในเรือนจำจังหวัดที่เป็นพื้นที่ในการทำวิจัยประกอบกับการวิจัยเอกสาร ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเชิงลึกที่สามารถนำมาศึกษาวิเคราะห์ผลของการขาดความรู้ด้านกฎหมาย และสิทธิต่าง ๆ ที่ผู้ต้องหาและผู้ต้องโทษควรทราบต่อการถูกดำเนินคดี และวิเคราะห์ถึงสิทธิผู้ต้องขังในการได้รับความช่วยเหลือในการดำเนินคดี อันนำมาสู่การนำเสนอข้อกำหนดเพื่อป้องกันมิให้เกิดความผิดพลาดซ้ำซ้อนในกระบวนการยุติธรรม อันอาจสรุปตามประเด็นต่าง ๆ ได้ ดังนี้

ผลจากการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลจากผู้ต้องขังหญิง ณ เรือนจำจังหวัด คณะผู้วิจัยพบว่าระดับความรู้ความเข้าใจของผู้ต้องขังหญิงเกี่ยวกับกฎหมายและสิทธิต่าง ๆ ในกระบวนการดำเนินคดีอาญามีความแตกต่างกันออกไปตามข้อกฎหมายและประสบการณ์ของผู้ต้องขัง บางคนมีความรู้ในข้อกฎหมายดีถึงขนาดสามารถระบุมาตราของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ ได้ อย่างไรก็ตามผลจากการทำวิจัยในครั้งนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าผู้ต้องขังยังขาดความรู้ความเข้าใจในกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับ

กระบวนการดำเนินคดีอาญาและมาตรการต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นเพื่อคุ้มครองสิทธิต่าง ๆ ของผู้ต้องหา และจำเลยในคดีอาญายู่มาก และระดับความรู้ความเข้าใจดังกล่าวได้ส่งผลต่อผลการพิจารณาคดีของผู้ต้องขังแต่ละราย กรณีที่สะท้อนให้เห็นผลของความไม่เข้าใจในกระบวนการทางกฎหมายที่ชัดเจนที่สุดจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลครั้งนี้ คือกรณีที่ผู้ต้องขังรายหนึ่งยืนยันต่อคณะผู้วิจัยว่าตนมิได้กระทำการอันกฎหมายบัญญัติว่าเป็นความผิด แต่ในขณะที่มีการพิจารณาคดีได้กล่าวยอมรับต่อศาลว่าตนได้กระทำความผิดตามความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเอง ผลของการยอมรับว่าตนเองผิด (ตามความคิดของผู้ต้องขัง) ทำให้ต้องคำพิพากษาลงโทษจำคุก 20 ปี แต่ได้รับการลดโทษจากการรับสารภาพ เหลือโทษจำคุก 10 ปี ผู้ต้องขังรายดังกล่าวได้กล่าวกับคณะผู้วิจัยด้วยว่าในช่วงที่คดีอยู่ในระหว่างการพิจารณาผู้ต้องขังไม่ทราบกระบวนการในการดำเนินคดี สภาพจิตใจว่าวุ่นและสับสน ไม่ทราบว่าตนเองได้สารภาพ หรือยอมรับผิดในคดีเมื่อใด อย่างไร

นอกจากผู้ต้องขังรายนี้แล้ว ได้มีผู้ต้องขังอีกหลายรายกล่าวว่า หากรู้กฎหมายและสิทธิต่าง ๆ ในกระบวนการดำเนินคดีอาญาก่อนหน้าที่จะถูกดำเนินคดี ผลของคดีอาจเปลี่ยนแปลงไป ผู้ต้องขังรายหนึ่งระบุว่าตนไม่ได้ใช้สิทธิในการอุทธรณ์ ฎีกา เพราะไม่ทราบว่าสามารถทำได้ ผู้ต้องขังอีกรายหนึ่งระบุว่าตนเคยยื่นคำร้องขอปล่อยชั่วคราวแต่ศาลยกคำร้อง ถ้าทราบว่าสามารถยื่นคำร้องใหม่ได้ ก็คงจะยื่น และหลายรายระบุว่าถ้ารู้กฎหมายก่อนหน้านี้อาจจะต่อสู้คดี หรือเปลี่ยนแปลงวิธีการต่อสู้คดี นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยยังพบว่า การขาดความรู้ความเข้าใจในกระบวนการดำเนินคดีอาญาได้สร้างปัญหาและอุปสรรคในการให้คำปรึกษาทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขัง ผู้ขอรับคำปรึกษาจากคณะผู้วิจัยหลายคนไม่ทราบว่าคดีของตนอยู่ในขั้นตอนใด ไม่ทราบว่าบุคคลที่ตนถูกนำตัวไปพบหลังจากถูกจับและในเวลาต่อๆ มานั้นเป็นใคร ทำหน้าที่อะไร

ข้อเท็จจริงที่ได้จากการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการด้วยการลงพื้นที่ให้ความรู้และให้คำปรึกษาทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขังหญิง ณ เรือนจำจังหวัดในครั้ง นี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการให้ความช่วยเหลือด้านความรู้ทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขัง อย่างไรก็ตาม คณะผู้วิจัยได้ตระหนักว่าผู้ต้องขังที่ถูกควบคุมตัวอยู่นั้นมีทั้งผู้บริสุทธิ์ที่มีได้กระทำความผิด แต่ด้วยความผิดพลาดของกระบวนการทำให้ต้องกลายมาเป็นผู้ต้องขังอยู่ในเรือนจำ และผู้ที่ได้กระทำความผิดจริง และในกลุ่มของผู้ที่ได้กระทำความผิดจริงนี้ก็มีทั้งผู้ที่ต้องการความรู้ทางกฎหมายเพื่อแสวงหาความยุติธรรมให้ตนเอง และผู้ที่ต้องการความรู้ทางกฎหมายเพื่อแสวงหาช่องทางที่จะทำให้อาสาสมัครกระทำความผิดได้โดยไม่ต้องรับโทษ คณะผู้วิจัยจึงเห็นว่า การให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขัง ควรดำเนินตามแนวทางที่คณะกรรมการการให้การศึกษาทางกฎหมายแก่ชุมชนแห่งชาติออสเตรเลีย (National Community Legal Education Committee) ได้ให้คำแนะนำไว้ว่า ควรเป็นการให้ทั้งข้อมูลและการศึกษา และคณะผู้วิจัยเห็นว่าการให้การศึกษาดังกล่าวควรเป็นการศึกษาที่มีวัตถุประสงค์และทำหน้าที่เป็นกลไก

ในการยกระดับสำนักผู้ต้องขังทั้งในด้านสิทธิและความรับผิดชอบ ดังนั้น การให้การศึกษาตามกฎหมายแก่ผู้ต้องขังจึงต้องให้การศึกษาในส่วนที่เป็นวิธีคิด ทักษะคิด และคุณค่าของกฎหมายเรื่องนั้น ๆ ด้วย นอกเหนือจากการให้ความรู้เพื่อปรับเปลี่ยนวิธีคิดและทัศนคติของผู้ต้องขังที่มีต่อระบบกฎหมายและการฝ่าฝืนกฎหมาย

นอกจากนี้ ผลจากการลงพื้นที่ให้ความรู้และให้คำปรึกษาทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขังหญิง ประกอบกับการทำวิจัยเอกสารในส่วนของงานให้การศึกษาทางกฎหมายแก่ชุมชน ได้ทำให้คณะผู้วิจัยเห็นถึงประโยชน์ของการให้ความช่วยเหลือด้านความรู้ทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขังว่า นอกจากจะเป็นการยกระดับความรู้ความเข้าใจของผู้ต้องขังในเรื่องสิทธิของผู้ต้องหาและจำเลยในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาแล้ว ยังมีความเป็นไปได้ว่าความตระหนักในสิทธิตามกฎหมายดังกล่าวจะมีส่วนช่วยให้ผู้ต้องขังเหล่านั้นสามารถตั้งคำถามกับสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนเองว่าเป็นไปโดยถูกต้องแล้วหรือไม่ อันจะนำมาซึ่งความต้องการขอคำปรึกษาและการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายในทางคดี และจะเป็นจุดเริ่มต้นของการเข้าถึงความยุติธรรมของผู้ต้องขังดังกล่าว นอกจากนี้ การให้ความช่วยเหลือด้านความรู้ทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขังโดยการส่งผู้ที่มีความรู้ทางกฎหมายเข้าไปสอนในเรือนจำ ย่อมทำให้ผู้ต้องขังซึ่งโดยปกติจะถูกจำกัดสิทธิในการติดต่อสื่อสารมีโอกาสนในการเข้าถึงความยุติธรรมได้มากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

ผลการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการด้วยการลงพื้นที่ให้ความรู้และให้คำปรึกษาทางกฎหมายแก่ผู้ต้องโทษและผู้ต้องขังหญิง ณ เรือนจำจังหวัดในครั้ง นี้ ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาความผิดพลาดซ้ำซ้อนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญามุ่งองค์ประกอบ 3 ด้าน คือ ผู้ต้องขัง เจ้าพนักงานของรัฐ และทนายความ ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ให้มีการแก้ไขหลักเกณฑ์ในเรื่องคำให้การในชั้นสอบสวนที่จะสามารถยกขึ้นมาแย้งผู้ต้องหาในชั้นพิจารณาได้ ว่าต้องเป็นคำให้การที่ให้การต่อหน้าทนายความ เพราะผู้ต้องขังหลายคนระบุว่าหลังถูกจับกุม เจ้าหน้าที่ตำรวจได้นำไปยังสถานที่อื่น (safe house) ก่อนนำไปยังสถานีตำรวจเพื่อบังคับ ชูเชิญ ช่มชู้ให้รับสารภาพ หลังจากนั้นจึงจะนำตัวไปส่งพนักงานสอบสวน ในกรณีดังกล่าว คณะผู้วิจัยเห็นว่าแม้จะมีประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 84 วรรค 4 ที่บัญญัติว่า “ถ้อยคำใด ๆ ที่ผู้ถูกจับให้ไว้ต่อเจ้าพนักงานผู้จับ หรือพนักงานฝ่ายปกครองหรือตำรวจในชั้นจับกุมหรือรับมอบตัวผู้ถูกจับ ถ้าถ้อยคำนั้นเป็นคำรับสารภาพของผู้ถูกจับว่าตนได้กระทำความผิดห้ามมิให้รับฟังเป็นพยานหลักฐาน แต่ถ้าเป็นถ้อยคำอื่น จะรับฟังเป็นพยานหลักฐานในการพิสูจน์ความผิดของ

ผู้ถูกจับได้ต่อเมื่อได้มีการแจ้งสิทธิตามวรรคหนึ่ง หรือตามมาตรา 83 วรรคสอง แก่ผู้ถูกจับแล้วแต่กรณี” จะทำให้ความคุ้มครองผู้ต้องหาไว้แล้ว แต่เป็นการให้ความคุ้มครองในชั้นจับกุมหรือรับมอบตัวผู้ถูกจับเท่านั้น คำรับสารภาพของผู้ต้องหาในชั้นตอนหลังจากนั้นอาจผูกมัดผู้ต้องหาในชั้นศาลได้ และหากผู้ต้องหาจะร้องเรียนว่าถูกบังคับขู่เข็ญ จะต้องกระทำตั้งแต่แรก ๆ หากร้องเรียนภายหลังหรือขาดพยานหลักฐานที่แสดงถึงการถูกบังคับ ขู่เข็ญ ข่มขู่ ศาลอาจไม่เชื่อตามคำกล่าวอ้าง ดังนั้นถ้ามีการแก้ไขให้คำรับสารภาพที่จะใช้ยืนยันผู้ต้องหาได้ จะต้องเป็นคำรับสารภาพที่ได้ให้ต่อหน้าทนายความ ก็น่าจะเป็นช่องทางที่ทำให้การต้องโทษตามคำรับสารภาพที่เกิดขึ้นเพราะการถูกบังคับขู่เข็ญลดลง

2. กำหนดให้มีคำประกาศสิทธิของลูกความ และกำหนดให้คำประกาศสิทธิดังกล่าวเป็นมาตรฐานทางจริยธรรมของทนายความที่จะต้องให้คำอธิบายและชี้แจงให้ลูกความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการในการดำเนินคดี และความคืบหน้าของคดี โดยลูกความไม่จำเป็นต้องร้องขอ และในกรณีที่ลูกความถูกควบคุมตัวอยู่ในเรือนจำในระหว่างพิจารณาคดี ให้ถือเป็นหน้าที่ของทนายความที่ต้องเข้าเยี่ยมเป็นระยะเพื่อรายงานความคืบหน้าของคดี และเพื่อให้โอกาสลูกความในการสอบถามเกี่ยวกับคดี

3. ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งคลินิกกฎหมายขึ้นในสถาบันการศึกษาที่มีการเรียนการสอนด้านนิติศาสตร์ โดยเฉพาะคลินิกกฎหมายตามท้องถนน และคลินิกให้คำปรึกษาทางกฎหมาย และบูรณาการการศึกษากฎหมายเชิงคลินิกเข้ากับหลักสูตร เพื่อเพิ่มทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรสนับสนุนอื่น ๆ ในการให้การศึกษาระดับปริญญาตรีและให้คำปรึกษาด้านกฎหมายแก่ผู้ต้องขัง และกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคมกลุ่มอื่น ๆ อันจะเป็นการเพิ่มโอกาสการเข้าถึงความยุติธรรมและบริการทางกฎหมายของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสเหล่านี้

4. ปรับเปลี่ยนการให้ความรู้ทางกฎหมายแก่ผู้ต้องขัง และกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคมกลุ่มอื่น ๆ จากการให้ข้อมูลทางกฎหมายเป็นการให้การศึกษามีวัตถุประสงค์ทั้งการให้ความรู้ การสร้างทักษะ การสร้างความตระหนักในคุณค่าของกฎหมายและการเคารพกฎหมาย และสร้างความเข้มแข็งให้ผู้ต้องขังมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงความผิดพลาดซ้ำซ้อน

5. การให้การศึกษาระดับปริญญาตรีแก่ผู้ต้องขัง น่าจะเริ่มตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นของการดำเนินคดี โดยเฉพาะในระหว่างถูกฝากขังในชั้นสอบสวน เพราะในช่วงต้นการดำเนินกระบวนการพิจารณายังไม่ล่วงเลยไปไกลจนเกินกว่าที่จะแก้ไขหรือหาทางออกได้ และหลังจากที่เข้ามาอยู่ในเรือนจำแล้ว โอกาสที่จะปรึกษาผู้ที่มีความรู้ทางกฎหมาย หรือทนายความจะยิ่งน้อยลง ดังนั้น จึงควรให้ผู้ต้องขังทราบถึงสิทธิของตนเองตั้งแต่ต้น ๆ

บรรณานุกรม

หนังสือ

- Bloch, Frank. ed., The Global Clinical Movement: Educating Lawyers for Social Justice. New York: Oxford University Press, 2010.
- Rekosh, E., Buchko, Kyra A., and Terzieva, V. (eds.). Pursuing Public Interest A Handbook for Legal Professionals and Activists. New York: Public Interest Law Initiative in Transitional Societies, Columbia University School of Law, 2001.
- Tibbitts, Felisa. Manual on Street Law-Type Teaching Clinics at Law Faculties. Hungary: Open Society Institute, 2001.

บทความในวารสาร

- Barry, Margaret M. et. al. (2012). “Teaching Social Justice Lawyering: Systematically Including Community Legal Education in Clinical Legal Education.” Clinical L. Rev. 18(2): 401-457.
- Pinder, Kamina A. (1998). “Street Law: Twenty-Five Years and Counting.” J.L.& EDUC. 27: 211-233.

เอกสารประกอบการประชุม สัมมนา

- Mcquoid-Mason, David. (2005). “The Mission of Clinical Legal Education (CLE) and Its Main Components-Academic and Legal Service – and the Difference between CLE and Legal Aid and NGO Initiatives.” Paper presented at Southeast Asia Clinical Legal Education Conference. Phnom Penh, Cambodia. November 26-30, 2005.

เอกสารข้อมูลเครือข่ายคอมพิวเตอร์

- กรมราชทัณฑ์. สถิติผู้ต้องราชทัณฑ์ทั่วประเทศ. At [\(http://www.correct.go.th/stat102/display/result.php?date=2013-07-01&Submit=%B5%A1%C5%A7\)](http://www.correct.go.th/stat102/display/result.php?date=2013-07-01&Submit=%B5%A1%C5%A7). (last visited 20 July 2013).

กรมราชทัณฑ์. สถิติผู้ต้องราชทัณฑ์คดี พ.ร.บ. ยาเสพติดทั่วประเทศ. At http://www.correct.go.th/stat102/display/drug_result.php?date=2013-07-01&Submit=%B5%A1% C5%A7. (last visited 20 July 2013).

Bureau of International information Program. (August 2004). "Access to the Courts: Equal Justice for All." E Journal of the U.S. Department of State, Issue of Democracy. At <http://www.law.georgetown.edu/academics/academic-programs/clinical-programs/our-clinics/DC-Street-Law-Program/upload/Issues-of-Democracy-RR-interview.pdf>. (last visited 20 January 2010).

Federation of Community Legal Centres Victoria. Community Legal Education Made Easy, 2nd ed., At http://www.naclc.org.au/resources/CLE_MadeEasy_ed2+FINAL.pdf. (last visited 2010).

Georgetown Law School. Street Law Program. At <http://www.law.georgetown.edu/academics/academic-programs/clinical-programs/our-clinics/DC-StreetLaw-Program/about-our-clinic.cfm>. (last visited 27 July 2012).

Street Law. Teaching Strategies. At <http://www.streetlaw.org/en/Page/907/Teaching-Strategies>. (last visited 27 February 2014).

Street Law. When and Where did Street Law Begin? At <http://streetlaw.com/>. (last visited 27 July 2013).

Street Law. A Course in Practicing Law. At http://www.nyls.edu/user_files/1/3/4/30/59/65/68/Capstone070803.pdf. (last visited 27 July 2013).

University of Washington School of Law. Street Law at the UW School of Law Model Lesson Plan. At <http://www.law.washington.edu/clinics/streetlaw/lessons.aspx>. (last visited 18 January 2013).

Wamsley, R. World Female Imprisonment List (1st edition) At https://www.unodc.org/pdf/india/womens_corner/women_prison_list_2006.pdf. (last visited 15 October 2015).

_____ (2015) World Female Imprisonment List (3rd edition). At http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_female_imprisonment_list_third_edition_0.pdf. (last visited 15 October 2015).